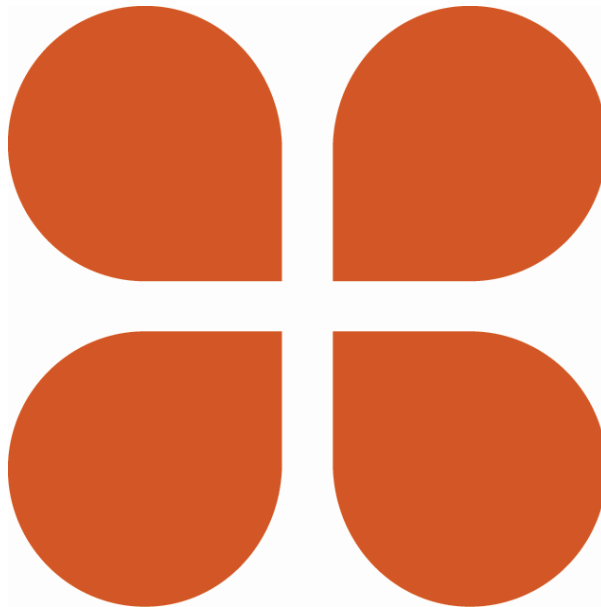

Runrapport från Riksantikvarieämbetet

Undersökning av ett nyfunnet runbleck från Gamla Uppsala, Uppland

Riksantikvarieämbetet 2014

Box 1114

621 22 Visby

www.raa.se

registrator@raa.se

Datum 2014-06-04
Dnr 3.5.1-01796-2014

Avdelning
Förvaltningsavdelningen
Enhet Kulturvårdsstöd
Författare Magnus Källström

Undersökning av ett nyfunnet runbleck från Gamla Uppsala, Uppland

Genom ett telefonsamtal den 15 augusti 2012 från Lena Beronius Jörpeland vid UV Mitt fick Runverket vetskap om att ett runbleck hade påträffats under året i samband med de arkeologiska undersökningarna i Gamla Uppsala (Dnr: 423-03699-2011; Up., Uppsala sn, Gamla Uppsala 21:39 m.fl., Uppsala 285:2, 605:1 m.fl., OKB SU 2012 DY:12N; Kontext 324265; Fyndenhet 324970; Fyndnummer 909). Jag gjorde en första undersökning av blecket den 20 augusti 2012 i Gamla Uppsala, vilken kontrollerades och kompletterades den 10 februari 2014 i UV Mitts lokaler i Hägersten, Stockholm. Båda undersökningarna utfördes med hjälp av stereomikroskop och efter att blecket hade konserverats.

Blecket är av kopparlegering och mäter i sitt nuvarande skick 22 x 29 mm. Tjockleken uppgår till 0,5 mm. Den bevarade delen utgör den ena änden av blecket och en kant är tydligt avbruten. Övriga sidor har avrundade kanter och verkar vara ursprungliga. Hur stort blecket ursprungligen har varit är svårt att säga, men det kan jämföras med det välkända Sigtunablecket (U Fv1933;134) som är ungefär lika brett, 27–29 mm, och som mäter 82 mm i längd. Om blecket från Gamla Uppsala har haft liknande proportioner är det alltså möjligt att endast en fjärdedel av den ursprungliga längden återstår.

På varje sida finns tre rader med runor, som avgränsas med vågräta linjer. Sidorna kallas nedan A resp. B med ledning av det textsammanhang som verkar kunna utläsas (se nedan). På sidan A löper runorna i den övre raden från vänster till höger, medan texten i de två följande raderna är vänd upp och ned i förhållande till denna och löper från höger till vänster. På sida B skall runorna i de två översta raderna (B1–2) läsas från vänster till höger, medan den sista raden är upp- och nedvänd och löper från höger till vänster. Sida A har en svagt konvex form. Nedtill finns tre veck i metallen, varav ett sammanfaller med ramlinjen mellan rad A2 och A3. Runhöjden är 9–10 mm på sida A, och 7–10 mm på B-sidan.

Sida A:

A1: halhiia...

5

A2: ...-hiialbi

10 15

A3: ...rinah

20

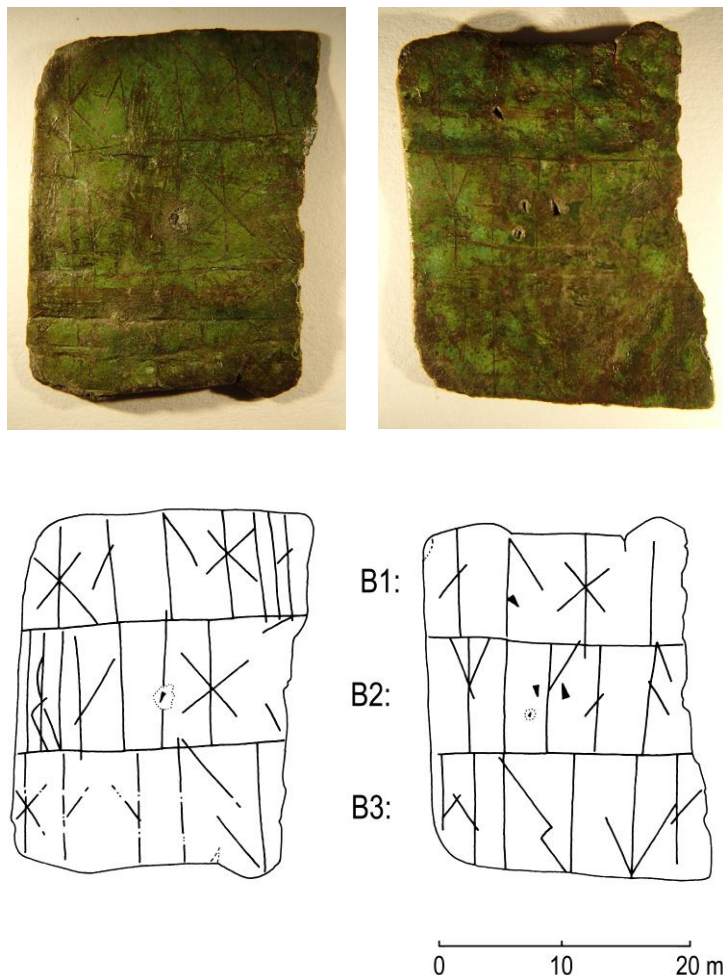

Fig. 1–4. Runblecket från Gamla Uppsala. Foto och renritning av Magnus Källström.

Till läsningen: I runa 1 **h** når bistaven snett nedåt höger ända ned till ramlinjen. Runa 2 **α** har en ensidig bistav snett nedåt vänster, som skär över något på höger sida. Till höger om runan finns ett parti med ett antal närmast lodräta (avsiktliga?) skrapmärken (eventuellt en radering). Bistaven i 3 **l** är lång och går i en ganska brant vinkel. Bistavarna i 4 **h** är något högt ansatta och korsar varandra till höger om huvudstaven. Huvudstaven i den följande runan skär tydligt över den övre högra bistaven i 4 **h**. Runa 5 saknar bistavar och bör följaktligen vara **i**. Ovanför runans mitt finns några fördjupningar i metallen som inte är ristade. Efter 5 **i** följer två lodräta huvudstavar, som står ganska tätt (1 mm). Den högra skärs på mitten av en bistav som går snett nedåt vänster och slutar strax till höger om den föregående huvudstaven. Att bistaven inte går hela vägen fram talar för att det rör

sig om två separata runor – **ia** – och inte en variant av **s**-runan (**H**), som man möjligen annars skulle kunna överväga.¹ Efter runa 7 finns inga ytterligare spår av runor i denna rad. Avståndet till den avbrutna kanten är 1–2 mm.

Den raka brottkanten i rad A2 följer troligtvis huvudstaven i runa 8. Vid toppen finns en bistav som går snett nedåt höger i en ganska brant vinkel. Runan kan ursprungligen ha varit **I** eller **t**. Från runans bas går också en 2,5 mm lång linje snett uppåt höger. Den är helt klart ristad, men det är tveksamt om den skall tillmätas någon betydelse. Ovanför bistaven vid runans topp finns också några streck, men de har en annan vinkel och skall troligen tolkas som skrapmärken. I 9 **h** möts bistavarna strax till vänster om huvudstaven. Runa 10 är skadad på mitten genom ett litet bortfall. I mitten av detta bortfall finns ett genomgående trekantigt knivstick. Detta är gjort från den motsatta sidan av blecket och kan alltså inte uppfattas som en stingning av denna runa. Efter runa 10 följer två lodräta huvudstavar, som vid första påseende ser ut att vara förenade med en diagonal linje snett nedåt vänster. Avståndet mellan huvudstavarna är 3 mm. Bistaven tycks inte gå ihop med den första huvudstaven, men skär över något på den högra sidan av den andra. Troligen rör det sig därför om två separata runor som skall läsas **ia** (jfr runorna 6–7 ovan). De tre följande runorna (13–15) står mycket tätt och är svåra att bestämma. Runa 13 är troligen **I** med en lång bistav i brant vinkel som når fram till huvudstaven i den följande runan. Runa 14 verkar vara **b**, där den övre bistaven har kantig form och är ristad i två drag. Båda dessa linjer skär över på den vänstra sidan av huvudstaven. Runa 15 utgörs av en rak huvudstav. Den är nedtill ganska svag, men verkar kunna följas i sin helhet. Runan bör alltså läsas som **i**.

Över samtliga fem runor i rad A3 går två vågräta veck, vilka verkar ha funnits redan innan runorna ristades. Den första runan (runa 16) är av allt att döma **r**. Både det övre och nedre ledet snett nedåt höger är tydliga. Det senare skär över ramlinjen nedtill. Däremot är det osäkert om något mellanled har funnits ristat. Det som ser som ett sådant snett uppåt höger kan nämligen också vara fortsättningen av en spricka, som utgår från ett jack i blekets kant. Runa 17 **i** är dragen nedanför den nedre ramlinjen. Runan är inte stungen. 18 **n** har ensidig bistav, som skär över något på vänster sida. 19 **a** har ensidig bistav som går snett nedåt vänster och skär över något på höger sida. Runa 20 **h** står nära kanten. Bistavarna är därför kortare på den högra sidan.

¹ En sådan **s**-variant är bl.a. känd på några stenar i Södermanland: Sö 58, Sö 210 (här dock spegelvänd) samt Sö ATA6447/61 Edeby (Vällinge), Salems sn.

Sida B:

B1: **alhi...**

B2: **mikaġn...**

25

B3: **...atrina**

30 35

Runa 21 **a** har dubbelsidig bistav, vilken dock är förskjuten åt vänster. Bistaven i 22 **l** är ganska lång. Till höger om huvudstavens mitt finns ett stick med en knivsudd, vilket är riktat snett nedåt höger. Huvudstaven i 23 **h** fortsätter nedanför ramlinjen. Runa 24 består av en rak huvudstav utan bistavar och är följaktligen **i**. Efter denna runa är det 3 mm till den avbrutna kanten. 25 **m** har raka bistavar. Den vänstra skjuter över något på höger sida. Ett vågrätt skrapmärke finns över mitten av denna och följande runa. Runa 26 utgörs av en rak huvudstav utan bistavar. Även över denna runa finns skrapmärken. Runa 27 **k** har rak bistav och är inte stungen. På ömse sidor om runan finns ett par knivstick, varav det vänstra är nedåtriktat och det högra uppåtriktat. Det senare går rakt igenom blecket. Nedanför det vänstra knivsticket finns ett runt och vittrat hål, som troligen har åstadkommit med en roterande knivspets. I botten finns ett knivstick, där spetsen är riktad snett nedåt vänster. I 28 **a** skjuter den ensidiga bistaven över på höger sida. Huvudstaven i runa 29 lutar framåt och toppen skär över den övre ramlinjen. Runan har upptill en bistav snett nedåt höger och på mitten finns ytterligare en bistav i samma riktning. Denna har något flackare vinkel och börjar strax till vänster om huvudstaven. Det är osäkert hur denna runa skall bedömas, men närmast till hands ligger att tolka den som en bindruna **ġn**. Alternativet **ġl**, som möjligen skulle kunna övervägas (jfr t.ex. N 289, N 351, N 446), verkar mindre sannolikt. Efter denna runa finns inga ytterligare spår av runor i denna rad.

Runorna i rad B3 står upp och ned i förhållande till de två föregående raderna. 30 **a** har en ensidig bistav, som sträcker sig ned till brottkanten till vänster. Bistaven skjuter över något på den högra sidan av huvudstaven. Huvudstaven tycks aldrig ha nått ända upp till kanten av blecket. Runa 31 är **t** med långa dubbelsidiga bistavar. Den vänstra når ända fram till huvudstaven i den föregående runan. Den högra är något otydlig, men säker. 32 **r** har öppen form. Runa 33 **i** är inte stungen. 34 **n** har en lång ensidig bistav som skjuter över något på vänster sida om huvudstaven. Runa 35 **a** har en ensidig bistav snett nedåt vänster, som ser ut att skära över spetsen på bistaven i den föregående runan. Övre delen av

huvudstaven är otydlig. Runan står nära bleckets kant, som här är något skadad upptill.

Runorna 1–5 **halhi** i rad A1 tolkas enklast som nom. av mansnamnet *Hælg*i eller som en svag form i nom. sg. m. av adj. *hæilagR* 'helig'. Eftersom rad A3 avslutas med en **h**-runa är det tilltalande att tänka sig att denna hör ihop med 21–24 **alhi** i rad B1 och att dessa runor skall tolkas på samma sätt. Om det rör sig om adjektivet kan de följande runorna 7–8 **ia...** utgöra början av ett namn och då kanske helgonnamnet *lakob*. Vad som kan tala emot tolkningen av **halhi** som ett svagt böjt adjektiv är att man kanske hade förväntat sig en föregående artikel (jfr t.ex. [i]n **heilhi** × **kristr** *hinn hælg*i *Kristr* på Sö 125), men det finns också exempel på att en sådan har utelämnats som i **hælg**i **oláfr** α *Helgi Ólafr á* »Helige Olav äger» i N B49.

9–15 **hiialbi** ser ut bilda ordet *hialpi* »hjulpe» även om dubbelskrivningen av **i** är oväntad. Eftersom den föregående runan 8 kan ha varit **l** går det inte att utesluta att runorna i denna rad i stället skall segmenteras **...|hi ialbi** och att de första tre runorna är resterna av ännu ett exempel på adjektivet *hælg*i. Ordet *hialpi* har i så fall skrivits utan uddljudande /h/.

Den sista raden på A-sidan (A3) innehåller förutom **h**-runan närmast kanten runföljden **...rina** och i den avslutande raden på B-sidan (B3) förekommer en snarlik runföljd: **...atrina**. Förmodligen utgör båda resterna av en skrivning för kvinnonamnet *Katarina*. Eftersom texten tycks ha bestått av en uppräknings av heliga personer ligger det nära till hands att tänka på Katarina av Alexandria, som var en av de fjorton nödhjälparna och som kunde anropas som hjälpare i dödens stund (KL 12, sp. 465). Katarina började dyrkas i västvärlden redan under 1000-talet (KL 8, sp. 335), men verkar i Norden först ha blivit populär på 1200-talet (sp. 336). Det är därför kanske troligare att det rör sig om namnet på amulettens ägare. *Katarina* har under äldre medeltid varit ett högstatusnamn och det bars enligt uppgift redan av en dotter till den svenske kungen Inge d.ä. (Otterbjörk 1979, s. 171).

Runföljden 25–29 **mikaln** kan om man vågar bortse från **n**-komponenten i den sista runan vara en skrivning för helgonnamnet *Mikael*. Namnet förekommer i skiftande former i runmaterialet och redan på de vikingatida runstenarna finns en mängd olika skrivningar: **mihel** (U 478, DR 402), **mikal** (G 203), **migael** (DR 212), **mikial** (DR 380) och **mikel** (DR 398, DR 399). Man skall dock inte utesluta att **mik**

också kan svara mot pronomenet *mik* 'mig' och att de följande runorna *ain*... utgör början av ett nytt ord.

Någon sammanhängande tolkning eller rekonstruktion av hela texten går inte att åstadkomma, men om de antaganden som har gjorts ovan är riktiga kan den bevarade delen av inskriften normaliseras och översättas på följande sätt:

Hælgj ... hialpi ... [Ka]rina. Hælgj ... Mikael(?) ... [K]atrina.
»Helige ... hjälpe ... Katarina. Helige ... Mikael(?) ... Katarina.»

Runorna tillhör den yngre runradens teckensystem med ensidiga bistavar i **n** och **a**, men annars långkvistformer för runorna **h**, **t** och **m**. Detta går både att förena med en datering till vikingatid och tidig medeltid. Inga stungna runor förekommer och inskriften verkar ha saknat ordskillnad. Att **h**-runan används som tecken för frikativt /g/ (dvs. [ɣ]) i ordet **halhi** visar att den inte bör vara äldre än 1000-talet.

En kortare presentation av inskriften har tidigare publicerats i Källström 2013 (s. 84 f.).

Stockholm 2014-06-09

Magnus Källström
docent, post-doc. inom runforskningsområdet

Kopia till:

Lena Beronius Jörpeland, UV Mitt
Karin Lindahl, Acta KonserveringsCentrum AB

Referenser

DR = *Danmarks runeindskrifter*. 1941–42.

G = *Gotlands runinskrifter*. 1–2. 1962–78.

KL = *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. 1–21. 1956–78.

Källström, Magnus, 2013: Kvinnor och män i tiohundralets Uppland. Några nedslag i den vikingatida namnhistorien utifrån runinskrifter, *Ortnamns-sällskapet i Uppsala årsskrift 2013*. S. 71–88.

N B + nummer = Runinskrift från Bryggen i Bergen, Norge, enligt numrering i Runearkivet, Oslo.

Otterbjörk, Roland, 1979: *Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon*. Stockholm.

U = *Upplands runinskrifter*. 1–4. 1940–58.

Sö = *Södermanlands runinskrifter*. 1924–36.